

***Iwaszkiewicz. Interpretacje, adaptacje, recepcja*, red. Dorota Dąbrowska, Katarzyna Gołos-Dąbrowska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2025, ss. 384**

Niełatwo jest zaproponować monografię poświęconą studiom nad Jarosławem Iwaszkiewiczem, która nie stanowiłaby powielenia istniejących ustaleń. Wynika to przede wszystkim z obszernej recepcji spuścizny Skamandryty, zwłaszcza obecnej w świadomości odbiorców ze względu na niedawną 130. rocznicę jego urodzin. Dorota Dąbrowska oraz Katarzyna Gołos-Dąbrowska podjęły się tego wyzwania, gromadząc siedemnaście artykułów reprezentujących współczesne spojrzenia badawcze na nowe „powroty Iwaszkiewicza”¹. Interdyscyplinarny charakter monografii — zgromadzone rozprawy pogrupowano w bloki tematyczne (literaturo-, filmo- i teatroznawczy oraz dotyczący nauk o sztuce) — jest wynikiem zebrania różnorodnych oglądów na biografię i twórczość autora *Panien z Wilka*. Czego nowego można się z nich dowiedzieć?

Interesującym aspektem wydania są rozważania poświęcone warsztatowi twórczemu pisarza. Pewnym zaskoczeniem dla odbiorcy może być wiedza na temat potyczek Iwaszkiewicza z cenzurą². W artykule poświęconym temu zagadnieniu Witold Gardocki zauważa, jak bardzo ostateczne wydanie *Wzlotu* różniło się od pierwotnego zamysłu jego autora. Zaskakiwać może, ile — na skutek nacisków politycznych — wycięto z opowiadania Iwaszkiewicza (przede wszystkim w odniesieniu do tematyki Zagłady, działalności NKWD, postawy żołnierzy Armii Czerwonej względem Polaków w czasie

¹ Nawiązując tym sformułowaniem do tytułu monografii *Powroty Iwaszkiewicza*, red. K. Kuczyńska-Koschany, A. Czyżak, J. Galant, Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań 1999.

² Choć o związkach pisarstwa Iwaszkiewicza z politycznym aspektem tworzenia i wydawania w PRL-u pisał już m.in. Marek Radziwon (*Iwaszkiewicz. Pisarz po katastrofie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2010).

wojny, zsyłek ofiar w głąb ZSRR). Lektura szkicu skłania do zrewidowania niektórych popularnych sądów na temat poety, głównie dotyczących jego jednomyślnej współpracy z rządem PRL i „serwilizmu”³. Z monografii wynika także, że cenzurowanie treści utworów Iwaszkiewicza miało miejsce również na dalszych etapach obiegu wydawniczego — pisze o tym Anna Fimiak-Chwiłkowska, dokonująca analizy porównawczej serii translatorskiej trzech edycji *Brzeziny* ukazujących się w NRD i RFN.

Iwaszkiewicz. Interpretacje... pozwalają także na poznanie pisarza jako osoby solidnie przygotowującej się do procesu twórczego (w odniesieniu do przeprowadzanych przez niego kwerend, wielojęzycznych poszukiwań lekturowych). Prześledzenie przez Małgorzatę Zawadzką treści „paryskich” rozdziałów *Ślasy i chwały* w kontekście muzykologicznym udowadnia, że artysta włożył wiele pracy w próbę odwzorowania realiów sceny muzycznej Paryża lat 20. XX wieku w swoim utworze. Rzetelna analiza powieści wspierana lekturą listów poety, *Książki moich wspomnień* oraz francuskiej prasy z epoki przyniosła frapujące efekty rozpoznania, które potwierdzałyby słowa Marii Iwaszkiewicz, według której „zupełnej fikcji w prozie Ojca jest niedużo”⁴. Odczytania Skamandryty w różnorodnej literaturze dowodzi także ciekawy artykuł Jadwigi Gracli poświęcony *Kwidamowi*, w którym autorka bada, w jaki sposób w swoim utworze poeta skompiłował treści dwóch modernistycznych sztuk Hugona von Hofmannsthala⁵ (oraz jakiej adaptacji doczekał się jego dramat w realizacji Andrzeja Dziuka⁶). Choć o erudycji i pracowitości Iwaszkiewicza czytelnik jego biografii⁷ i recenzji literackich⁸ mógł już wiedzieć, skrupulatne studia Zawadzkiej i Gracli dowodzą, w jak kreatywny sposób poeta podchodził do różnorodnych kontekstów kultury. Poświadcza to także studium Anny Szóstak analizujące odwołania do toposów śródziemnomorskich w *Xeniach i elegiach*. Autorka podkreśla fakt odnajdywania przez poetę „w ziemi włoskiej drugiej ojczyzny” (s. 356)⁹, zadawania pytań o trwałość dzieł kultury w obliczu wojen. Rozprawa badaczki udowadnia, że w późnej liryce Skamandryty wątki śródziemnomorskie nie funkcjonują jedynie jako ozdobniki, ale znaki namysłu poety nad dziedzictwem i upływem czasu. Artykuł zachęca do ponownego przyjrzenia się liryce iwaszkiewiczowskiej, w której może kryć się jeszcze wiele wątków przedtem niedostrzeganych lub pomijanych przez badaczy i edytorów wydań. Z tą myślą koresponduje także obecna w monografii rozprawa Radosława Romaniuka dotycząca kwestii gatunku prywatnego w twórczości Iwaszkiewicza — wiersza noworocznego. Biograf poety udowadnia, że liryki noworoczne stanowią cykl możliwy do rozpoznania tylko w trakcie uważnej lektury całości poezji artysty.

³ Zob. m.in. G. Herling-Grudziński, K.A. Jeleński, *Rozmowa o Iwaszkiewiczu*, „Kultura” 1980, nr 5, s. 105–113.

⁴ M. Iwaszkiewicz, *Z pamięci*, Czytelnik, Warszawa 2005, s. 242.

⁵ Chodzi o *Jedermann* (1911) oraz *Das Salzburger grosse Welttheater* (1922) Hugona von Hofmannsthala.

⁶ Mowa o spektaklu *Gra o każdym* (1983) wystawianym w Narodowym Starym Teatrze im. Heleny Modrzejewskiej w Krakowie.

⁷ M.in. R. Romaniuk, *Inne życie. Biografia Jarosława Iwaszkiewicza*, ISKRY, Warszawa 2012 (t. II — 2017).

⁸ Zagadnienie scharakteryzowane w: K. Gędas, *Recenzje literackie Jarosława Iwaszkiewicza*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2021.

⁹ O tym też pisze autorka innego szkicu zawartego w monografii, Elżbieta Sadoch (*Dzieła sztuki sakralnej w „Podróżach do Włoch” Jarosława Iwaszkiewicza. Notatki z reportaży*, s. 337–355).

Zawarte w monografii artykuły będą interesujące i cenne zarówno dla czytelnika dopiero poznającego dorobek i życiorys Iwaszkiewicza, jak i dla tego, który jest z tematem świetnie obeznany. Dołączają tym samym do rozległej sieci komentarzy dotyczących artysty. Jej istnienie prowokuje do pytania, które w publikacji zbiorowej stawia Barbara Zwolińska. Analizując spektakl *Życie intymne Jarosława* w reżyserii Kuby Kowalskiego (powstały na kanwie dzienników pisarza i jego listów do kochanka, Jerzego Błęszyńskiego¹⁰), badaczka zastanawia się, na ile tak przedstawiona historia jest możliwa do odczytania przez każdego odbiorcę. Czy jest to uniwersalna opowieść o miłości czy może próba rzucenia kolejnego światła na szczegóły z życia Iwaszkiewicza? Formułę zadanego pytania można poszerzyć i zapytać, czy utwory traktujące Skamandrytę jako bohatera tekstów kultury (lub też posługujące się licznymi i znaczącymi nawiązaniem do jego twórczości) są wernakularne¹¹ — możliwe do zrozumienia tylko przez czytelników „wtajemniczonych”, umiających rozpoznać odniesienia do jego życiorysu i dorobku.

Na to pytanie odpowiadają pozostałe artykuły zawarte w monografii. Podejmują one kwestie teatralnych i filmowych adaptacji twórczości Iwaszkiewicza. Badacze i badaczki ilustrują, w jaki sposób reżyserowie — z pomocą doboru aktorów, gry scenicznej, charakteryzacji, operowania światłem i dźwiękiem — wydobywają z opowiadań poety nowe jakości, sprawiając, że jego twórczość jest wciąż aktualna, uniwersalna i rezonująca ze współczesnym odbiorcą. Do takich studiów należy nie tylko ciekawa interpretacja pióra Brygidy Pawłowskiej-Jądrzyk, porównująca dwie filmowe adaptacje *Tataraku*¹², oraz analiza poliadaptacji filmowej *Sérénité* Aliny Skiby autorstwa Katarzyny Gołos-Dąbrowskiej, ale także szkic Magdaleny Szczypiorskiej-Chrzanowskiej poświęcony filmowi Agnieszki Holland *Wieczór u Abdona* (1965) oraz spektaklowi Aleksandry Bielewicz *Bifor u Abdona* (2023). Inne rozprawy wplatające nowe wątki we współczesną recepcję Iwaszkiewicza to te dotyczące filmowych realizacji *Straconej nocy* (pióra Doroty Dąbrowskiej) oraz *Róży* (autorstwa Katarzyny Majcy-Lipy). Pierwsze ze studiów opisuje trzy filmowe adaptacje prozy Skamandryty¹³. Jak zauważa Dąbrowska, reżyserzy odczytywali opowiadanie nie tylko w kontekstach niespełnionej miłości i pożądania, ale także w odniesieniu do dylematów odnajdywania się w polskiej rzeczywistości post-transformacyjnej. Potencjalnie rozliczeniowy charakter prozy Iwaszkiewicza dostrzega także Majca-Lipa, zachęcając do interpretowania *Róży* w optyce popularnych publikacji Joanny Kuciel-Frydryszak¹⁴. Uczona sugeruje, że losy mieszkanki Zagródku, która wraca ze służby w Warszawie i boryka się z dylematami staropanieństwa na wsi, stanowią materiał do literaturoznawczych badań nad zwrotem ludowym i klasowością.

¹⁰ J. Iwaszkiewicz, *Wszystko jak chcesz. O miłości Jarosława Iwaszkiewicza i Jerzego Błęszyńskiego*, oprac. A. Król, Wilk&Król, Warszawa 2017.

¹¹ A. Mazela, *Kolekcjonując cudze wspomnienia. Granice wernakularności fotografii rodzinnych*, „Kultura Współczesna” 2015, nr 3, s. 123–141.

¹² Autorstwa Andrzeja Szafiańskiego (1965) i Andrzeja Wajdy (2009). O innej adaptacji tego reżysera (*Brzezina*) pisze w monografii Iwona Kolasińska-Pasterczyk (s. 177–225).

¹³ Mowa o filmach Stanisława Lenartowicza (*Spotkania*, 1957), Janusza Majewskiego (*Stracona noc*, 1973) oraz Andrzeja Domalika (*Nocne ptaki*, 1992).

¹⁴ J. Kuciel-Frydryszak, *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*, Marginesy, Warszawa 2023; J. Kuciel-Frydryszak, *Służące do wszystkiego*, Marginesy, Warszawa 2024.

Zazwyczaj w przypadku monografii zbiorowych, zwłaszcza pokonferencyjnych lub powstałych w wyniku działalności czasopisma (jak było w tym przypadku)¹⁵, zdarzają się artykuły wzbudzające w czytelniku poczucie niedosytu. Dotyczy to między innymi rozprawy Wiesławy Marii Tomaszewskiej, badającej odniesienia do utworów Iwaszkiewicza w twórczości Andrzeja Kijowskiego. W artykule naukowczyni wzmiankuje, że „do *Ślavy i chwały* Kijowski wracał kilkukrotnie, ale — co może zaskakiwać — za każdym razem krytycznie [...]” (s. 88). Pojawia się zatem pytanie, dlaczego pisarz tak chętnie ponawiał lekturę jego prac? W rzetelnie przeprowadzonym spisie nawiązań intertekstualnych odpowiedź na to pytanie, istotna dla studiów nad literacką recepcją dzieł poety, pozostaje niedopowiedziana. Z metodologicznego uźródłowienia skorzystałby natomiast artykuł Marcina Całbeckiego, w którym podjęto próbę analizy zachowań Wiktora Rubena z *Panien z Wilka* (zestawionego z bohaterami eposów Homera) w kontekście współczesnej psychologii. W przypadku analizy adaptacji *Kochanków z Marony* Izabelli Cywińskiej najatrakcyjniejszym aspektem artykułu Katarzyny Krotos pozostaje ten dotyczący sfery *sacrum*. Uczona jednak bada go w swojej rozprawie w oderwaniu od dostrzeżonych w filmie wątków homoseksualnych, co można zinterpretować jako przeoczenie, zważywszy na to, jak często motywika twórczości queerowej posługuje się religijnym imaginariem¹⁶.

Bogata merytorycznie monografia pod redakcją Dąbrowskiej i Gołos-Dąbrowskiej przedstawia Iwaszkiewicza i jego dorobek w różnych kontekstach. Jak wiele publikacji zbiorowych bywa odbiorczo nierówna. Nie stanowi to jednak powodu, dla którego czytelnik miałby po nią nie sięgać. Wręcz przeciwnie — *Iwaszkiewicz. Interpretacje...* to świetnie skomponowany wybór nowatorskich spojrzeń na to, co jeszcze w dorobku poety można zbadać, odczytać w nowych kontekstach (potransformacyjnym, klasowym, genderowym, genologicznym, translatorskim, muzykologicznym). W odniesieniu do naukowego spojrzenia na recepcję poety warto z kolei zastanowić się, czy dyskurs na jego temat funkcjonuje jako „iwaszkiewiczologia” jedynie w potocznym rozumieniu tego sformułowania (w odniesieniu do poświęcanych mu artykułów i książek). Być może należy zacząć go rozpatrywać jako interdyscyplinarny obszar badań z pogranicza humanistyki i (na przykład) nauk o sztuce, analogiczny do studiów mickiewiczowskich, conradowskich czy proustowskich. Badania nad Iwaszkiewiczem – jego twórczością, recepcją, biografią, legendą literacką – doczekały się już swoich serii wydawniczych¹⁷, konferencji i wydarzeń artystycznych podejmujących kolejne pytania o jego obecność

¹⁵ Znaczną część zamieszczonych w zbiorze artykułów opublikowano najpierw w numerze 11/2024 „Załącznika Kulturoznawczego”, por.: <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/zk/issue/view/1038> [dostęp: 30.03.2026 r.]. Wydanie poprzedzała zorganizowana przez redakcję periodyku Ogólnopolska Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa „Iwaszkiewicz — recepcja, interpretacje, adaptacje” (24 listopada 2023 r., Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), zob.: <https://biuletynpolonistyczny.pl/pl/events/iwaszkiewicz-recepcja-interpretacje-adaptacje,2932/details> [dostęp: 30.03.2026 r.].

¹⁶ Ma to najczęściej związek z próbami pseudonimowania tzw. niewyraźnego pożądanego. Zob.: A. Amenta, T. Kaliściak, B. Warkocki, *Literatura przewrotna* [w:] *Dezorientacje. Antologia polskiej literatury queer*, red. A. Amenta, T. Kaliściak, B. Warkocki, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2021, s. 42–43.

¹⁷ *Almanach Iwaszkiewiczowski*, t. I, red. M. Bojanowska, Z. Jarosiński, H. Podgórska, Muzeum im. Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku, Podkowa Leśna 1994 (t. II – 1995); *Nowy projekt Marginesów Iwaszkiewicz 2.0*, 30 lipca 2021, <https://marginesy.com.pl/wydarzenie/2238?slug=nowy-projekt-marginesow-iwaszkiewicz-2-0> [dostęp: 30.03.2026 r.]; cykl ineditów i publikacji poświęconych poecie Wydawnictwa SEDNO, <https://wydawnictwosedno.pl/?s=iwaszkiewicz> [dostęp: 30.03.2026 r.].

w najnowszej literaturze polskiej. Z roku na rok liczba publikacji na temat artysty wzrasta; podejmują one wciąż nowe wątki interpretacyjne, angażują różnorodne konteksty kultury. Monografia zredagowana przez Dąbrowską i Gołos-Dąbrowską stanowi dodatkowy, ale i — znaczący — sygnał, że kłączowata obecność studiów iwaszkiewiczowskich rozwija się i staje coraz istotniejsza. Sam fakt, że zawartych w niej artykułów nie trzeba wyszukiwać w archiwum „Załącznika Kulturoznawczego”, ale można je znaleźć w spójnej antologii (która ontologizuje, materializuje w jednym miejscu wybór rozpraw nad odbiorem twórczości pisarza) świadczy o tym, że jest co badać, a badania te są istotne — nie tylko dla polonistów.

MAGDALENA KRZYŻANOWSKA

 <https://orcid.org/0000-0001-7341-1335>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

e-mail: magdalena.krzyzanowska@us.edu.pl

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International license — CC BY 4.0.

Received: 2026-01-24 | Revised: 2026-02-15 | Accepted: 2026-02-16